

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

De zeemens te boek gesteld, of: Over Marinus en Polylector
Groesen, M. van; Anrooij, W. van; Dlabacova, A.; Geleijns, E.; Schaeps, J.;
Warnar, G.; Zanen, S. van

Citation

Groesen, M. van. (2020). De zeemens te boek gesteld, of: Over Marinus en Polylector. In W. van Anrooij, A. Dlabacova, E. Geleijns, J. Schaeps, G. Warnar, & S. van Zanen (Eds.), *Om het boek: Cultuurhistorische bespiegelingen over boeken en mensen* (pp. 78-83). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3221157>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3221157>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

OM HET BOEK

Cultuurhistorische
bespiegelingen over
boeken en mensen

De zeemens te boek gesteld, of: over Marinus en Polylector

MICHIEL VAN GROESEN

Wat zegt een zeeman tegen een bibliofiel als hij wordt uitgenodigd om te spreken? Die vraag, relevant in het kader van dit artikel, werd ook al eens gesteld in 1687. Toen verscheen bij de Amsterdamse uitgever Jan ten Hoorn een boek met de titel *Wonderen soo aen als in, en wonder-gevallen soo op als ontrent de zeeën*.¹ De auteur van het lijvige werk was de Utrechtse veelschrijver Simon de Vries (1628-1708), en het boek werd verfraaid door een schitterende titelprent van de hand van Jan Luyken (Afb. 1).² De Vries had tot doel om de wereld op zee, die de jonge Republiek in de zeventiende eeuw zoveel rijkdom had gebracht, op een relatief laagdrempelige manier voor te stellen aan een gevarieerd lezerspubliek. Hij sloot daarmee aan bij de beschouwende literatuur over Nederlandse successen en ontberingen overzee waarmee auteurs als Olfert Dapper, Arnoldus Montanus en Johan Nieuwhof, en uitgevers als Jacob van Meurs en Pieter van der Aa naam maakten.³ De Vries benoemde het probleem van dergelijke werken echter veel directer dan andere schrijvers: hoe leg je de nuances van het leven op de grote vaart uit aan iemand die vooral van thuisblijven en lezen houdt? Voor die pregnante vraag had De Vries in zijn uitgebreide oeuvre een pasklare oplossing:

'k Heb de verhandelingh deeser Stoffen willen voorstellen by manier van Gespreckhoudingh; wijl deselve my bequaemst daght, soo tot ondersoekingh en vergelijckingh der voortgebracht-werdende saecken, als om dies te bequaemer eenige verlustigende Buytensprongen te kunnen maecken. (*Wonderen*, [**1r])

¹ S. de Vries, *Wonderen soo aen als in, en wonder-gevallen soo op als ontrent de zeeën* (Amsterdam: Jan ten Hoorn, 1687). Voor dit artikel bekeek ik twee exemplaren, in Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam (OG 63-4184) en in de Universiteitsbibliotheek Leiden (1076 E 1). De exemplaren zijn identiek, maar in het Leidse exemplaar ontbreekt de gegraveerde titelpagina. Verwijzingen in de lopende tekst zijn steeds naar dit werk.

² Voor een impressie van (een deel van) het fonds van Jan ten Hoorn, zie: M. van Groesen, 'The Atlantic world in paperback: The Amsterdam publisher Jan ten Hoorn and his catalogue of popular Americana', in idem, *Imagining the Americas in print: Books, maps, and encounters in the Atlantic world* (Leiden: Brill, 2019), pp. 205-30. Over Jan Luyken als boekillustrator, zie N. Klaversma en K. Hannema (red.), *Jan en Casper Luyken te boek gesteld. Catalogus van de boekencollectie Van Eeghen in het Amsterdams Historisch Museum* (Hilversum: Verloren, 1999).

³ Over Van Meurs en de Nederlandse 'vermarkting' van de niet-Europese wereld, zie B. Schmidt, *Inventing exoticism: Geography, globalism, and Europe's early modern world* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015), pp. 25-81. Over Van der Aa, zie P. Hoftijzer, *Pieter van der Aa (1659-1733), Leids uitgever en boekverkopper* (Hilversum: Verloren, 1999).

Afb. 1 Jan Luyken, titelpagina van Simon de Vries, *Wonderen soo aen als in [...]* (1687). Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, OG 63-4184. Op p. [*2v] volgt een uitvoerige toelichting op de titelprent door de kunstenaar, waarin hij de allegorische figuur en de verschillende natuurverschijnselen ('wonderen') op de prent van commentaar voorziet.

De Vries stond en staat voornamelijk bekend om zijn 'verlustigende buytensprongen'. Zijn stijl was zo breedsprakig dat zijn boeken vaak in verscheidene delen op de markt moesten worden gebracht – een commerciële strategie die hij zich, als oud-boekhandelaar en uitgever, al vroeg eigen had gemaakt.⁴ Ook de dialoogvorm ('Gespreckhoudingh') was een vast element in De Vries' oeuvre. De geveinsde verbazing van de personages, die als bloemrijke stijlfiguur werd ingezet, droeg bij aan de lengte van de teksten. Lezers hadden de stijlfiguur in eerdere werken, zo had De Vries vernomen, 'niet onsmackelijck' gevonden. (*Wonderen*, [**1r])

Zelf nam De Vries in zijn historisch-geografische oeuvre stevast de rol aan van goed opgeleide verteller. In zijn tweedelige *Groot historisch schouw-tooneel* (1680-1681) opereerde hij onder de naam van Leesaert. In *Curieuse Aenmerckingen* (1682), ook in twee delen, verplaatste hij zich in Sinnebald. In *Groote historische Oceaen* (1683) kroop hij in de huid van Bibliander. En hier, in *Wonderen*, reserveerde hij voor zichzelf de rol van Polylector – de belezene. 'Aller beteekeningh is ontrent deselve', aldus

⁴ Over Simon de Vries, zie A. Baggerman, *Een drukkend gewicht. Leven en werk van de zeventiende-eeuwse veelschrijver Simon de Vries* (Amsterdam: Rodopi, 1993).

De Vries, 'te weten, van *Boeckbeminner, Veel-leeser, Boeckman*' (*Wonderen*, [**1v]). Het rollenspel stelde de auteur in staat zich te vereenzelvigen met zijn lezers, die net als hij niet op de hoogte waren van alle details over de wereld op zee. De ervaringsdeskundige van dienst in *Wonderen* was Marinus, 'een wel-bereysd Zeevaerend Man'. Marinus en Polylector werden vergezeld door Honorius en Honesta, twee aanzienlijke en nieuwsgierige (maar niet bijster goed geïnformeerde) burgers, die door het stellen van vragen beide heren de gelegenheid boden om hun brede kennis en ervaring te delen, en hun verschillende perspectieven aan de lezers voor te houden: 'Honorius en Honesta speelen hier de Rol van vraegende, ondersoeckende, tegenwerpende. Marinus en Polylector van berightende, tegenstellende, vergelijkkende' (*Wonderen*, [**1r]). Veel van wat Marinus en (vooral) Polylector te berde brachten, kon door lezers van de *Wonderen* bovendien worden nagezocht in eerdere werken die De Vries had geschreven – een doorzichtig commercieel trucje. Jan ten Hoorn maakte alvast gebruik van de verwachte populariteit van De Vries' *Wonderen* door achterin een catalogus af te drukken met andere boeken van dezelfde auteur die in zijn winkel konden worden aangeschaft (*Wonderen*, [Aaaaa4r-v]).⁵

De Vries besprak in *Wonderen* allerhande onderwerpen die min of meer gerelateerd waren aan de Nederlandse expansie in West en Oost, met een voorliefde voor ongewone, miraculeuze verhalen. De 'verklaeringh der titel-plaet', waarschijnlijk geschreven door Jan Luyken, beloofde de lezers niets minder dan zeemonsters en waterhozen, scheepswrakken en draaikolken (*Wonderen*, [*2v]). De inhoud van het boek was echter traditioneler van aard: Marinus' relatief korte observaties werden door Polylector van uitvoerige toelichting voorzien. De manier waarop dit gebeurde suggereert dat in populaire literatuur van de late zeventiende eeuw de in wezen zestien-de-eeuwse strijd tussen klassieke autoriteit en 'moderne' observaties nog lang niet in het voordeel van laatstgenoemde was beslist.⁶ Vertelde Marinus over zijn ervaring aan boord van een Straatvaarder, dan lichtte Polylector toe dat klassieke en christelijke teksten respectievelijk refereerden aan Neptunus en Noach, en dat de ouderwetse gedachte dat dit twee benamingen voor dezelfde persoon waren op een misverstand berustte. Verhaalde Marinus over een schipbreuk die hij had overleefd, dan besprak de 'boeckman' klassieke werken over orkanen en hun religieuze achtergrond.

Eén voorbeeld volstaat om de dynamiek tussen Marinus en Polylector te illustreren. Aangespoord door de nieuwsgierigheid van Honesta naar zeemeerminnen ('Laet ons dan, seyde juffer Honesta, tot de meirminnen, Zee-Mannen en Zee-Vrouwen koomen; waer van ick somtijts wel gewagh heb hooren maaken') spraken beide mannen over zeedieren met een menselijk voorkomen (*Wonderen*, p. 543). Polylector leidde

5 'Catalogus van boecken die by Jan ten Hoorn gedrukt en te bekoomen zijn'. Over het belang van uitgeverscatalogi voor de boekgeschiedenis van de Gouden Eeuw, zie B. van Selm, *Een menigthe treffelicke boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw* (Utrecht: H&S, 1987).

6 A.T. Grafton, A. Shelford en N. Siraisi, *New worlds, ancient texts: The power of tradition and the shock of discovery* (Cambridge MA: Belknap Press, 1992).

het onderwerp in, en verwees behalve naar auteurs uit de klassieke oudheid ook uitvoerig naar het door De Vries uit het Frans vertaalde *Nauwkeurige beschrijvingh van Groenland*, uitgegeven door Jan ten Hoorn in 1678. Zijn voorlopige conclusie luidde dat hij ervan overtuigd was dat er ook zeedieren waren die een menselijke gestalte hadden en hij verwees voor de zekerheid nog eens naar Sirenen en Nereïden. Tot slot vermeldde hij de zogenaamde Delphinen, die zo'n gruwelijk gekrijs voortbrachten dat zeelieden hun gestolen buit prompt overboord gooiden om van het geluid te worden verlost. Maar, sloot Polylector af, hij stond open voor andere meningen, en spoorde Marinus aan, indien hij zelf iets soortgelijks had ervaren, om het bij deze gelegenheid voor te stellen.

Hoewel de 'boekman' duidelijk meer waarde hechtte aan literatuur dan aan observaties, liet de zeeman zich dit geen twee keer zeggen. Voor zijn meest pakkende ervaring met 'zeemensen', zoals hij ze noemde, bracht Marinus zijn recente reizen naar Brazilië in herinnering. Op een afstand van zeven of acht mijl van de Allerheiligenbaai claimde hij zeevrouwen te hebben gezien 'welcke in aengenaemheyd voor geene onser Vrouwen hadden behoeven te wijken' (*Wonderen*, p. 546). Om zijn observaties te schragen, refereerde Marinus hierbij aan het voor doorsnee zeelieden tamelijk geleerde werk van Erasmus Francisci, *Ost- und West-Indische Lustgarten*.⁷ Hij haastte zich echter eraan toe te voegen dat hij van deze maritieme schoonheden kon getuigen 'met 't gesicht mijner eygene oogen'. De zeeman vervolgde zijn bijdrage aan het gesprek met informatie die hij slechts 'van hooren seggen' had: sommige van deze vrouwen zouden zeelieden bij hun middel hebben gegrepen en daarna zo hard hebben geknepen dat ze geen lucht meer kregen, 'niet uyt haet, of met een doodlijck opzet; maer uyt een al te groote liefde' (*Wonderen*, p. 546). Na een moralistische tussenwerping van Honorius getuigde Marinus dat er geregeld lijken van zeelieden aanspoelden in Brazilië, waarvan de neus, ogen en vingertoppen waren afgebeten. 'Hier uyt ontstaet een vermoeden', zo citeerde Marinus niemand minder dan Caspar Barlaeus, 'dat deese Zee-Mannen of Vrouwen sulcks moeten gedaen hebben' (*Wonderen*, p. 547).⁸

Het was aan Polylector om de sappige Atlantische observaties van Marinus van enige autoriteit te voorzien. Daarvoor was een bezoek aan Brazilië geen *must*, zo bleek. Hij haalde allereerst een Duitse vertaling van het beroemde zestiende-eeuwse reisverslag van de Hugenoot Jean de Léry aan, waarin één van de inheemse Tupinamba's vertelde dat een antropomorfe creatuur, met vijf vingers per hand en een menselijk geelaat, in zijn boot (*canoe*, lichtte De Vries toe) had proberen te klimmen.⁹ En, vervolgde

7 E. Francisci, *Ost- und West-Indischer wie auch Sinesischer Lust- und Stats-Garten* (Nürnberg, Johann Andreas Endters 1668). Francisci was net als De Vries zelf een auteur van langdradige reis- en landbeschrijvingen.

8 De Vries verwijst hier naar C. Barlaeus, *Rerum per Octennium in Brasilia* (Amsterdam, 1647), dat ook in een Duitse vertaling beschikbaar was sinds 1659. Het boek was zo duur, dat Joan Blaeu zijn Latijnse exemplaren nauwelijks verkocht kreeg. De kans dat een zeeman als Marinus zijn hand had kunnen leggen op een exemplaar is verwaarloosbaar. Zie J. van der Veldt, 'An autograph letter of John Maurice of Nassau, Governor of the Dutch colony in Brazil (1636-1644)', *The Americas*, 3.3 (1947), p. 312.

9 J. de Léry, *Histoire d'un voyage* (Parijs: Antoine Chuppin, 1578), vertaald naar het Duits door onder meer The-

Polylector, 'wilmen sigh niet vertrouwen op 't segghen eens wilden Braziliaen', dan was er 'in de vermaerde Stadt Leyden' evenzeer bewijs te vinden voor Marinus' relaas. Daar had immers Pieter Pauw, hoogleraar ontleedkunde en grondlegger van het anatomisch theater, een 'Zee-man' uit Brazilië opengesneden en bestudeerd:

't Hoofd en de Borst, tot aen den Navel toe, vertoonden volkoomentlijk de gestalte van een Mensch. Maar van de Navel tot de Voeten was 't een onfatsoenlijke Vleeschklomp, sonder teecken van eenige Staert. (*Wonderen*, pp. 548-549)

De lichaamsdelen van deze 'zeemens' waren al snel exotische souvenirs geworden. Johannes de Laet, de belezen Leidse bewindhebber van de Kamer Amsterdam van de West-Indische Compagnie, had de beschikking gekregen over een hand en een rib, en deze nota bene geschonken aan 'mijnen Auteur', waarmee Polylector ongetwijfeld Simon de Vries bedoelde.¹⁰ De ik-figuur – Polylector en De Vries liepen hier naadloos in elkaar over – bewaarde deze hand 'in mijne Boeck-kamer'. De hand had vijf vingers, bevestigde Polylector,

en soo veele leeden (of gewrighten) als d'onse hebben. Doch aenmercklijk is 't, dat al de Beenderen breeder en platter; de vingeren met Vliesen, gelijk de Ganse-voeten, aen malkander vast zijn. (*Wonderen*, p. 549)

Een nieuwe verwijzing, naar Thomas Bartholins *Historiarum anatomicarum rariorum centuria II* (1654), maakte de uiteenzetting compleet.¹¹ Zoals gebruikelijk kreeg Polylector hiermee van De Vries het laatste woord: de 'zeemens', onderwerp van mythische verhalen, was nu zorgvuldig besproken en ontleed; de discussie was gesloten. Marinus begon onmiddellijk aan een zoveelste anekdote die op zijn eigen ervaringen (of wellicht toch op zijn voor een zeeman indrukwekkende handbibliotheek?) was gebaseerd – in afwachting van bevestiging of ontkrachting door Polylector.

De uiteenzetting over de 'zeemens' in Simon de Vries' *Wonderen* past goed in de markt voor reis- en landbeschrijvingen in het laatste kwart van de zeventiende eeuw. In de periode waarin het werk verscheen, stond de grens tussen feit en fictie in literatuur over de wereld overzee in de Republiek onder druk.¹² Op de werkelijkheid gebaseerde spektakelverhalen, zoals van de overwintering op Nova Zembla in 1596-1597, waren niet meer voorradig. De praktijk van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie was uiterst professioneel geworden en bood weinig spannend leesvoer.¹³ De oorlogs-

odore de Bry voor dl. III (1592) van zijn monumentale *America*-reeks.

10 Een grondige intellectuele biografie van Johannes de Laet ontbreekt voorsnog. Voor een overzicht van zijn leven en werk, zie het themanummer van *Lias: Sources and documents relating to the early modern history of ideas*, 25.2 (1998), met bijdragen van o.a. R.H. Bremmer, P. Hoftijzer en B. Schmidt.

11 Th. Bartholin, *Historiarum anatomicarum rariorum*, 4 dln. (Amsterdam: Jan Hendricksz, 1654).

12 M. Barend-Van Haeften, 'Van scheepsjournaal tot reisverhaal: een kennismaking met zeventiende-eeuwse reisteksten', *Literatuur*, 7 (1990), pp. 222-228.

13 Zie bijvoorbeeld: J. Parmentier, 'In het kielzog van Van Linschoten. Het *Itinerario* en het *Reys-gheschrift* in de praktijk', in J. Parmentier, R. van Gelder en V. Roeper (red.), *Souffrir pour parvenir. De wereld van Jan Huygen*

campagnes van de West-Indische Compagnie, die tot uitvoerige berichtgeving hadden geleid, waren slecht afgelopen.¹⁴ De publicatie van het reisverhaal van schipper Willem IJsbrantsz. Bontekoe, een spectaculair relaas over een explosie aan boord van een Oost-Indiëvaarder, sprak echter onmiddellijk na verschijning in 1646 breed tot de verbeelding.¹⁵ Dit boekje wees uitgevers de weg naar een commercieel aantrekkelijke toekomst voor het gedrukte reisverhaal. Simon de Vries en Jan ten Hoorn maakten gretig gebruik van het schemergebied tussen ervaring en goedgelovigheid. Juist een spannend piratenverhaal als Alexander Exquemelins *De Americaensche Zee-roovers*, uitgegeven door Jan ten Hoorn in 1678, genoot in deze jaren dan ook grote populariteit. Of wat erin stond allemaal klopte, was van secundair belang.¹⁶

Het historische voorbeeld van Marinus en Polylector raakt ten slotte aan een bredere waarheid: een zeeman mocht sterke verhalen vertellen en werd daarvoor bij gelegenheid zelfs geprezen door eerbiedwaardige toehoorders als Honorius en Honesta (en door uitgevers als Jan ten Hoorn). Maar hierbij kon hij de gezaghebbende stem van een boekenliefhebber goed gebruiken. Als hij zelf niet de beschikking had over een respectabele handbibliotheek zoals Marinus, dan diende hij zijn ervaringen te toetsen aan de kennis van een belezen tijdgenoot als Polylector. Alleen met diens goedkeuring, zo leek Simon de Vries te willen zeggen, hadden de wonderen die op zee en overzee vielen waar te nemen enige blijvende waarde. Een welgemeend ‘dank je wel’ van de zeeman aan de ‘boeckman’ was in 1687 dan ook zeker op zijn plaats.

van Linschoten (Haarlem: Arcadia, 1998), pp. 152-167.

¹⁴ M. van Groesen, *Amsterdam's Atlantic. Print culture and the making of Dutch Brazil* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2017).

¹⁵ K. Bostoën, *Bontekoe. De schipper, het journaal, de scheepsjongens* (Zutphen: Walburg Pers, 2004).

¹⁶ H. de la Fontaine Verwey, ‘The ship's surgeon Exquemelin and his book on the buccaneers’, *Quaerendo*, 4.2 (1974), pp. 109-131.

Geleerden op een buitenplaats in Heemstede, drukkers in Nagasaki, een uitgever in Leiden, een recensente van katholieke jeugdboeken, boekhandelaren in zeventiende-eeuws Mexico, een verzamelaar in Groningen: ze komen allemaal voor in deze bundel. In ruim vijftig bijdragen maken we kennis met auteurs, lezers, drukkers, uitgevers, verzamelaars, binders en bibliothecarissen, recensenten en zelfs een moordenaar. Of het nu gaat over productie, handel, distributie of het gebruik van boeken, mensen zijn op allerlei manieren betrokken bij de geschiedenis van een boek.

Met de aandacht voor mensen is deze bundel ook een afspiegeling van de boekwetenschap in Nederland anno 2020: gevarieerd en verbonden met allerlei andere terreinen van cultuurhistorisch onderzoek als literatuur, kunst, religie en wetenschapsgeschiedenis. Boeken staan steeds centraal, maar het zijn de mensen eromheen die het boek betekenisvol maken. De artikelen beslaan vele eeuwen en strekken zich uit over bijna alle werelddelen, maar wel met een prominente plaats voor de Lage Landen en de Vroegmoderne Tijd.

Om het boek verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van Paul Hoftijzer als hoogleraar Boekgeschiedenis aan de Universiteit van Leiden.

OM HET BOEK

